

Altay Tuvaları - Altaylarda Unutulmuş Bir Türk Halkı

İbrahim Ahmet Aydemir*

Özet: Bir disiplin olarak Türkoloji, sadece Türk dillerin araştırılmasını değil, aynı zamanda Türk halklarının tarihini, menşeiini, dini inanışlarını, maddi-manevi kültürünü ve sosyoekonomik yapısını araştırmayı da kapsamaktadır. Bu bağlamda büyük küçük bütün Türk halklarının tarihleri ve maddi kültür varlıkları bilimsel veriler ve ölçütler dikkate alınarak araştırılmalı ve irdelenmelidir. İşte biz bu makalede, Doğu Altaylar'da bugünkü Moğolistan'ın batısında yaşayan küçük bir Tuva grubunu konu edindik. Altay Tuvaları olarak da adlandırılan bu grup, başta Tuva Cumhuriyeti Tuvaları olmak üzere diğer Tuva gruplarından çok uzun yıllar ayrı kalmışlardır. Bu ayrı kalışın ve isole bir hayat sürüşün de neticesi olarak Altay Tuvalarının bugün kendine has dili, tarihi, ve kültürü oluşmuştur. Bu makalede öncelikle Altay Tuvalarının tarihi, kökeni, dili, dini ve maddi kültürü ön plana çıkarılmıştır. Bunlar ortaya konulurken bir taraftan da Altay Tuvalarının halihazırdaki durumları da en son bilimsel veriler dikkate alınarak betimlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tuvalar, Altay Tuvaları, Moğolistan Tuvaları, Güney Sibirya Türk Halkları.

Giriş

Tuvalar, Güney Sibirya'da yaşayan ve kendilerini *Tıva/Dıva* olarak adlandıran küçük bir Türk halkıdır. Tuvaların büyük çoğunluğu, bugünkü Rusya Federasyonu'na bağlı Özerk Tuva Cumhuriyeti'nde¹ yaşamaktadır ve en son verilere göre sayıları yaklaşık 200.000'dir (Boeschoten 1998: 14). Daha önceki birçok kaynakta *Soyon*, *Soyot*, *Uryankay*, *Urjanhajci* olarak tanımlanan Tuvaların etnik oluşumunda, Türk olduğu kadar Samoyed, Kett ve Moğol unsurlarının katkısı vardır (Golden 2006: 496). Menges'e göre bugünkü Tuvalar, Çin'de 581-618 yılları arasında hüküm süren *Sue* hanedanı zamanında Kırgızların doğusunda, Baykal gölünün güneyinde ve Uygurların kuzeyinde yaşamış olan ve Çin kaynaklarında *Du-bo* (Tuba) olarak geçen halkın torunlarıdır (Menges 1959b: 90). Türklerin Güney Sibirya'ya ilk gelişleri, Moğol hükümdarı Timuçin (Temücin) zamanında, yani 12. yüzyılın ikinci yarısındadır (Menges 1963: 75). Etnik köken itibarıyla *Güney Samoyed-*

* Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / BURSA
aydemirahmet@aol.com

lerden (Süd-Samojeden) oldukları tahmin edilen Tuvaların kesin olarak Türkleşmeleri ise, 19. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır (Menges 1959b: 91, 1963: 79). Bu dönem, aynı zamanda bölgede Rus istilalarının ve Ruslaştırma politikalarının başladığı bir dönemdir. Bugün Tuvaların ağırlıklı olarak yaşadığı Tuva Cumhuriyeti, Yenisey ırmağı ile onun yan kolları olan *Biy-Hem* ve *Kaa-Hem* ırmaklarının kavuştukları havzada yer almaktadır. Bu bölge, güneyde Tannu-Ola, batıda Altay Dağları, kuzeybatıda ve kuzeydoğuda ise Sayan Sıradağları'nca çevrilidir.

Tuva Cumhuriyeti dışında Tuvalar'a, Moğolistan'ın batısı ile kuzeybatısında ve Çin'in kuzeybatısındaki Şincan (Xinjiang) bölgesinde rastlanmaktadır (Menges 1959b: 91-92). Moğolistan'da sayıları yaklaşık 6.000 olan Tuvaların büyük bir bölümü, ülkenin en batısındaki *Bayan Ölgii*, *Hovd* ve *Uvs* illerinde yaşamaktadır. *Bayan Ölgii* iline bağlı *Sengel* (*Cengel*) kasabasında yaşayan Tuvalar, *Altay Tuvaları* olarak adlandırılmaktadır (Taube 1981a: 35, 1996: 213). 1960'lı yıllarda yaklaşık 2.400 olan Altay Tuvalarının sayısı, 1970'li yıllarda değişik nedenlerle yaşanan göçler yüzünden 1980'li yılların başında 1.300'e kadar düşmüştür (Taube 1987: 100). Bu göçlerin sebepleri arasında, Kazaklarla yaşanan sorunlar, bölgedeki ekonomik sıkıntılar ve işsizlik sayılabilir. *Sengel*'den Moğolistan'ın iç bölgelerine doğru yaşanan göç, 1985'ten itibaren durmuştur. Göç eden ailelerin zamanla geri dönmeleriyle, bölgedeki Tuvaların sayısı tekrar artmaya başlamıştır. 1994 yılında, özellikle bölgede ilk Tuvaca eğitim veren bir okulun açılmasından sonra 30 aile bütün sürüleriyle birlikte *Sengel*'e geri dönmüştür. Yine 1995 yılının başlarında 30 aile daha bölgeye geri dönmüştür. Taube'ye göre bu dönüşün esas sebebi, Moğolistan'da da kendini hissettiren „Perestroika“ politikasıdır (1996: 223). En son verilere göre günümüzde *Sengel*'de yaşayan Tuvaların sayısı, yaklaşık olarak 2.400'dür (Johanson 2001: 26).

Moğolistan'ın kuzeyindeki *Hövsğöl* bölgesinin kuzeybatısında yaşayan, kendilerini *Duha* (*Ducha*) olarak adlandıran ve komşuları Moğollarca *Tsaatan* (geyik yetiştiricisi) olarak nitelendirilen küçük bir Tuva grubu daha vardır ki bunların sayısı yaklaşık olarak 200-250'dir. Bunların dışında Tuvaların yaşadığı bir başka ülke de Çin'dir. Çin'in kuzeybatısındaki Şincan (Xinjiang) Özerk Uyгур Cumhuriyeti'nde yaşayan ve sayıları en son verilere göre yaklaşık 3.000 olan Tuvalar, bilimsel çevrelerde genelde *Cungar Tuvaları* (*Jungar-Tuwiner*) olarak bilinmektedir. Aynı zamanda Kazakistanın doğusundaki Altay bölgesinde de bazı küçük Tuva grupları yaşamaktadır.

Sengel kasabası, Moğolistan'ın en batısında *Hovd* ırmağı ile onun yan kolları olan *Godan*, *Xara: tı/Xarangıtı* ve *Aq-Hem* ırmaklarının kavuştuğu bir havza-

da yer almaktadır. Burada yaşayan Altay Tuvalarını, gerek kültürü gerekse folkloru ve etnografik yapısıyla etraflıca bilim alemine tanıtan, Leipzig Üniversitesi Moğol Dili ve Edebiyatı uzmanı Dr. Erika Taube olmuştur. Taube’nin bu bilimsel serüveni, 1960’lı yıllarda Leipzig Üniversitesi Alman Dili Edebiyatı Bölümü’nde okuyan ve aynı zamanda kendisi de bir Altay Tuvası olan Galsan Çınag’la bir tesadüf sonucu tanışmasıyla başlar.² Daha sonraları Taube, Galsan Çınag’ın da yardım ve rehberliğinde folklorik ve etnografik malzeme derlemek üzere Sengel bölgesine gitmiş, değişik aralıklarla o bölgede kalmış, Tuvalar arasında yaşamış, dostluklar edinmiş, Tuvaca öğrenmiştir. 1966, 1967, 1969 ve 1982 yıllarında bölgede yapmış olduğu dört ayrı saha araştırmasında, Altay Tuvalarının etnografya ve folkloruna ilişkin çok hacimli sayılabilecek bir malzeme derlemiştir. Derlenen bu malzemeler, çoğunlukla masallardan oluşmakta olup, bunlar arasında aynı zamanda sözlü gelenek ürünü birçok halk şiiri (bilmece, şarkı, ağıt vb.) de yer almaktadır.

Bayan Taube tarafından yazıya geçirilen ve transkripsiyonu yapılan metinlerin ilk bölümü, *Tuwinische Folkloretexte aus dem Altai (Cengel /Westmongolei): Kleine Formen* adıyla tek ciltlik bir kitap olarak Şubat 2008’de Harrassowitz yayınevinde basılmıştır. Tamamen etnografik ve folklorik amaçlarla derlenen bu malzemeler, aynı zamanda gerek Türkçenin ve gerekse Tuvacanın fonetik, morfolojik ve sözdizimsel açıdan betimlenmesinde mutlaka değerlendirilmesi gereken metinler olması hasebiyle de büyük bir önem taşımaktadır. Bunun yanında bu metinler, Güney Sibirya’daki değişik diller bağlamında gündeme gelen ikidillilik ve dil etkileşimi açısından da değerlendirilmesi gereken eşsiz bir malzeme niteliğindedir. Zira Sengel’deki Altay Tuvaları, kendi anadilleri Tuvacanın yanı sıra, eğitim dili ve resmi dil olarak Kazakça (veya Moğolca) ve devlet dili olarak da Moğolca kullanmak durumundadırlar.

Altay Tuvaları, kendi aralarında iki gruba ayrılırlar: *Moncak* veya *Gök Moncak* (Boncuk/Gök Boncuk) ve *Soyot* (*Soyon*); ikinci grup da kendi arasında *Ak Soyot* ve *Xara Soyot* olmak üzere yine iki alt gruba ayrılır (Taube 1978: 318). Moğollar tarafından genelde *Uryanhay* (Urjanchaj) olarak adlandırılan Altay Tuvaları, her ne kadar kendilerini Uryanhaylarla akraba hissetseler ve kültürel alanda büyük bir benzerlik gösterecekler de, Moğolcanın belli bir lehçesini konuşan Uryanhaylardan kendilerini kesin olarak ayırırlar ve bu ayrım konusunda da kesin olarak ısrarcıdırlar.

Sengel’deki Tuvalar, aynı zamanda yine bir Türk halkı olan ve sayıları bölgedeki toplam nüfusun üçte ikisini oluşturan Kazaklarla doğrudan bir komşu-

luk ilişkisi içinde yaşamaktadırlar.³ Ancak bu Tuvaların Kazaklarla olan ilişkileri pek de iyi değildir. Bunun sebepleri arasında, Kazakların Müslüman olmaları, Tuvaların bölgede azınlık durumunda olmaları, Tuvacanın ve Tuva kültürünün Kazakça ve Kazak kültürüne göre ikinci planda kalması sayılabilir (bkz. Taube 1996).

Altay Tuvalarının Tarihine Dair

Sağlam ve güvenilir verilere ulaşmanın zor olmasından ve eldeki verilerin çok kısıtlı kalmasından dolayı Altay Tuvalarının tarihi, büyük ölçüde hâlâ karanlıktadır. Eldeki verilerin büyük çoğunluğu, ya Rus seyyahların yazdıklarına ya da Altay Tuvalarının kendi kökenleriyle ilgili sözlü anlatılarına dayanmaktadır. Mesela Potapov söz konusu bu Tuvaların, Moğolistanın batısındaki *Hovd* (*Chovd*) ırmağı havzasında yaşayan *Altay Tuvaları* ya da *Altay Uryanhayları* olduklarını belirttikten sonra, bunların *Altay Uryanhayları* arasında yaşayan küçük bir Tuva grubu olduğunu, civarda yaşayan diğer halklar tarafından *Uryanhay Moncak* olarak adlandırıldıklarını ve kendi öz dilleri olan Tuvacayı büyük ölçüde muhafaza ettiklerini belirtmektedir (1969).

Bununla birlikte Altay Tuvalarının kökenlerine ilişkin kesin ve sağlam bilgiler yok denecek kadar azdır. Örneğin hangi tarihlerde bugün yaşadıkları Sengel bölgesine geldikleri konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.⁴ Ancak Taube'nin verdiği bilgiler göz önüne alındığında, Altay Tuvalarının 19. yüzyılın ikinci yarısında söz konusu bölgede otlakları mevcuttu (1978: 320). Rus seyyahların vermiş olduğu bilgiler esas alındığında da, Tuvaların bu yöreye en geç 19. yüzyılın başlarında gelmiş olmaları gerekir (1981a: 35). Yine eldeki bazı verilerde, Altay Tuvalarının 1921 Moğolistan Halk Devrimi sırasında dağlık bölgelerde göçebe olarak yaşayan ve çobanlıkla uğraşan halklardan biri olduğu, 20. yüzyılın ortalarına kadar Çin'in batısındaki Uygur Özerk Bölgesindeki *Cungar* Tuvalarıyla irtibatlarının devam ettiği ileri sürülmektedir (Taube 1994). Bu bilgi ve verilerin yanı sıra, yukarıda da kısmen bahsetmiş olduğumuz Tuvaların kendi tarihlerine ve kökenlerine ilişkin sözlü gelenek ürünü hikayeleri vardır. Bu hikayeler her ne kadar bilimsel olmasalar da, Altay Tuvalarının yakın tarihine, diline, kültürüne, gelenek ve görenekle-riyle sosyal hayatlarına dair birçok ipucu vermektedir. Mesela bu tarihi hikayelerin bazılarında ve Taube'nin derlediği sözlü gelenek ürünü şiirlerde, tarihi *Cungarların* hükümdarı *Amursana*'nın Tuvaların bir beyi olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Taube 1994).

Sosyo-ekonomik Durum

Bayan Ölgüy iline 45 km uzaklıktaki Sengel kasabası, Altay Dağları'nın doğusunda, en yüksek tepesinin denizden yüksekliği 4.355 m olan bir havzada yer almaktadır (Taube 1977: 38). Bu en yüksek nokta, aynı zamanda Altayların merkezi olarak da kabul edilmektedir. Bu bölgede Tuvalar, yüksek dağlardaki bozkırlarda veya ormanlarda göçebe ve yarı göçebe olarak yaşayagelmışlerdir. Göçebelikten kısmi yerleşik hayata geçiş, Taube'ye göre 1970'li yıllarda başlamıştır (1981a). Yerleşik hayata geçiş, zaman içerisinde çok hızlı olmasa da devam edegelmiştir. 1970'li yıllar boyunca nüfusun yarıya yakını keçe çadırlarda yaşamaktaydı.

Bu bölgedeki ağır iklim ve tabiat şartları, Altay Tuvalarının geleneksel hayat biçimlerini ve sosyoekonomik durumlarını büyük oranda etkilemiş ve belirlemiştir (Taube 1981a: 39). Yılda sadece üç ay sıcaklığın görülmesi ve kışları ısının eksi 50 derecelere kadar düşmesi, bölge insanını ekonomik anlamda büyük oranda sınırlamakta ve kısıtlamaktadır. Bölgenin zor coğrafi yapısından ve ağır doğa şartlarından ötürü, hayvancılık ve avcılık, göçebe ve yarı göçebe hayat süren Altay Tuvalarının tek ekonomik geçim kaynağını oluşturmaktadır. Bunun yanında çok sınırlı olmakla birlikte, ırmak kenarlarındaki sulak arazilere tahıl da ekmektedirler (Taube 1981a: 39).

Din ve Kültür

Altay Tuvalarının geleneksel dini olan Şamanizm, kendine özgü kuralları ve ilkeleri konusunda kesin ve katı bir inanç sistemi değil, aksine yayıldığı ve yaşandığı toplumların yerel kültürlerine, gelenek ve görenekleriyle değer yargılarına göre farklılıklar gösteren bir inanış biçimidir (Taube 1981c: 43). Bu bilimsel tespit, Sibiry Türk Halklarının inanç sistemlerini irdelerken ve betimlerken mutlaka göz önüne alınması gereken bir ilkedir.

Sibiry Türk halklarından biri sayılan Tuvalarda Şamanizm inanışı, oldukça önemlidir. Bu çok eski inanç sisteminin bölgede yayılışı, Tuvaların da yaşadığı coğrafyada ekonomi kültürü anlamında ormanlık alanlardan geniş bozkırlara bir geçişin yaşandığı ve bunun sonucu olarak da hayvancılık ve avcılığın ön plana çıktığı bir döneme denk gelmiştir. Taube'ye göre, bu ilk dönemde bölgedeki coğrafi şartlara da uygun düşen üç değişik ekonomi kültürü tipi mevcuttu: 1) Yüksek dağların ormanlık alanlardaki avcılar ve geyik çobanları, 2) yüksek dağların bozkırlarındaki göçebe çobanlar ve 3) yüksek dağların ormanlık alanlardaki ve bozkırlarındaki göçebe ve yarı göçebe avcılar ve çobanlar (Taube 1981c: 43).

Şamanizm inancı, 20. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu Altaylar'daki Tuvaların hayatlarında artık önemli bir rol oynamamaktadır (Taube 1981c: 45). Bununla birlikte günlük hayata ait birçok gelenek ve görenekte hâlâ eski Şaman inancının ve düşünce sisteminin etkilerini görmek mümkündür. Bayan Taube *Sengel* kasabesindeki saha araştırmaları esnasında, eskiden Şaman olarak çalışmış Tuvalara (ki bunlar arasında kadınlar da vardır) rastladığını, onlarla sohbet ettiğini ve onlara çeşitli seanslar verdirerek Şamanizm hakkında hem teorik hem de uygulamaya yönelik bilgiler elde ettiğini belirtmektedir. Bu bilgilere göre, Şamanlarda aranan nitelikler şöyle sıralanabilir: 1) Belirli bir şiir kabiliyeti olmalı, 2) iyi bir anlatıcı olmalı ve 3) mutlaka uğraştıkları bir meslekleri olmalı (mesela demircilik).⁵

Geleneksel din Şamanizm bir tarafa bırakıldığında, Altay Tuvalarının bugün esas ve ağırlıklı dini Budizm'dir. Bu inanç sistemi, Tibet Budizminin kuzeyde gelişen şekli olan ve bu şekliyle Moğolistan'a giren Lamaizm'dir. Tuvalar bu Budist inanış sistemini nisbeten geç yani yaklaşık olarak 19. yüzyılın başlarında benimsemişlerdir (Taube 1981a: 39). İlk önceleri Lamaizm, Altay Tuvalarının inanç sisteminde yüzeysel bir etki yarattıysa da, eski Şaman inancının ve kültürünün izlerini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Bundan dolayıdır ki Lamaizm, bu topraklarda güçlü bir pozisyon kazanamamıştır (Taube 1981c: 44).

Altay Tuvaları, belki de inanç sistemlerinin bir gereği olarak tabiata çok büyük bir saygı duyarlar. Bu saygı bağlamında, bir taraftan tabiata ve tabiat olaylarına, bazı hayvanlara, dağlara, ırmaklara ve su kaynaklarına bir kutsallık atfedilirken, diğer yandan da başta Altay Dağı olmak üzere tabiatın ruhu olduğuna inanılmaktadır (Taube 1981a: 39). Mesela Altay Dağı adeta tanrılaştırılmakta ve ona çeşitli adaklar sunulmak suretiyle bir takım kötü ruhların etkisinden korunulduğuna inanılmaktadır. Altay Dağı aslında onlar için her şeydir, yani neleri var neleri yoksa hepsi Altay Dağının onlara bir hediyesidir. Böylece Altay onlar için tıpkı bir baba, onlara her şeyini veren ve onların yaşamalarını sağlayan bir baba (Taube 1972: 120). Bunun içindir ki onlar şükür ve memnuniyetlerini, ona sundukları adaklarla ifade ederler. Bunun yanında ateş de, tıpkı diğer Sibirya halklarında olduğu gibi Altay Tuvalarında da en kutsal varlıklardan biridir. Bütün bu motifler, başta masallar olmak üzere Altay Tuvalarının birçok sözlü gelenek ürünü şiirlerinde bariz bir şekilde görülmektedir.

Dil ve Edebiyat

Tuvaca, Türk dilleri ailesinin kuzeydoğu koluna mensup olup, bu kol içerisinde başta Karagasça olmak üzere Hakasça, Şorca, Çulım Türkçesi ve Al-

tayca gibi dillerle beraber *Güney Sibirya Türk Dilleri* alt grubunu oluşturmaktadır. Bu diller arasında Tuvacanın en yakın olduğu dil ise Karagaşçadır. Bu yakınlığa dikkat çeken Menges, bu iki dilin *Güney Sibirya Türk Dilleri* içerisinde “özel bir grup” oluşturduğundan bahseder (1959a: 640). Altay Tuvalarının diline gelince, bu dil Tuvacanın bir ağız olarak değerlendirilmekte ve bu makalede *Altay Tuvacası* olarak ifade edilmektedir.

Altay Tuvalarının yaşadıkları Sengel’de 1991 yılına kadar Moğolca devlet dili ve aynı zamanda eğitim dili, Kazakça ise resmi dil konumundaydı. Dolayısıyla buradaki Tuvalar, resmi dairelerde ve birçok resmi kuruluştaki yabancı bir dil kullanmak zorundaydılar (Taube 1996: 216). 1989’a kadar Tuva çocukları okullarda kendi ana dillerinde değil, Kazakça veya (çoğunlukla da) Moğolca eğitim görüyorlardı. İlk defa 1989 yılında Sengel kasabesindeki okullarda Tuvaca dersi verilmeye başlandı ve 1991 yılında da Tuvaca eğitim veren ilk okul açıldı. Bu okulda, Tuva Cumhuriyetinin eğitim programları uygulanmış, eğitim dili ise Standart Tuvaca olmuştur.

Altay Tuvaları, buldukları ülkenin coğrafi konumu itibarıyla çok uzun zamandan beri başta Tuva Cumhuriyetindeki Tuvalar olmak üzere diğer Tuva gruplarından ayrı ve kopuk yaşamışlardır. Bu durum Çin’in kuzeybatısındaki Cungan Tuvaları için çok geçerli değildir. Zira 20. asrın ortalarına kadar Altay Tuvaları sınırın öbür yanındaki Cungan Tuvalarıyla devamlı bir ilişki içindeydiler. Bu iki grubun irtibatı, 1950’lerde başlayan sıkı sınır kontrolleriyle büyük ölçüde kopmuştur. Dolayısıyla Altay Tuvaları, bu kopukluk ve diğer Tuva gruplarından ayrı kalışın da bir sonucu olarak, gerek dilde, gerekse maddî kültür ve folklorda birçok eski öge ve özelliği koruyabilmişlerdir. Tabii burada Altay Tuvalarının başta Ruslar olmak üzere, diğer halklarla hemen hemen hiç irtibata girmeden izole olarak yaşamalarının da rolü olduğunu vurgulamak gerekir.

Altay Tuvacasında, Türk dünyasının diğer bölgelerinde hemen hemen hiç görülmeyen birtakım arkaik özellikler görülebilmektedir. Mesela bu Tuvaca ağız, bir *adaγ*-dildir, yani Eski Türkçe’deki /δ/ sesi bugün bazı Türk dillerinde /y/ sesine, bazılarında ise /z/ sesine dönüştüğü halde, Altay Tuvacası’nda (ve Standart Tuvaca’da) /d/ sesine dönüşmüştür. Bir diğer arkaik özellik ise, zarf-fiil ekleriyle kurulan bağımlı sıralı cümlelerin (periodische Kettensätze)⁶ Altay Tuvalarının dilinde çok yaygın olarak kullanılmasıdır. Bu cümle tipi, bugünkü modern Türk dillerinin birçoğunda, Hint-Avrupa dilleriyle olan etkileşimin bir sonucu olarak, hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Altay Tuvacası’nda -GAš ve kısmen de -(X)p zarf-fiil ekleriyle kurulan bu tip bağımlı sıralı cümleler çok yaygın olmasına rağmen, Standart Tuvacada hemen hemen hiç gö-

rülmez. Bu fark, Altay Tuvacasının Rusça gibi Hint-Avrupa dilleriyle etkileşimde bulunmamasıyla izah edilebilir. Zira Hint-Avrupa dilleriyle etkileşimde olan Türk dillerinde, birden çok zarf cümlesinin değişik bir sözdizimsel teknikle birbirine zincirleme bağlanmasıyla oluşan bu cümle tipi, hemen hemen hiç görülmez. Ancak elit aydın dili olarak Osmanlıcada *-(y)İp* zarf-fiil ekinin yardımıyla kurulan bu tip cümleler, oldukça yaygın olarak kullanılmıştır.

Bölgedeki birçok halk gibi Altay Tuvalarının yazılı bir edebiyat geleneği olmadığından, onlardan derlenen metinler sadece sözlü gelenek ürünüdür. Taube'nin sadece folklorik ve etnografik amaçlarla derlediği metinler dikkate alındığında, özellikle masallar çok dikkat çekmektedir. Masallardaki dilin yapısı, ifade kabiliyeti, gelişmişliği, anlatım tekniği oldukça ileri düzeydedir. Uzun ve karmaşık yapıları cümlelerin varlığı, özellikle zarf-fiil cümlelerinin kuruluş teknikleri, masallardaki dilin ulaştığı seviyeyi ortaya koymak açısından da önemli bir göstergedir. Taube'nin derlediği metinler arasında, masalların yanı sıra halk şiiri türünde de birçok şarkı, bilmece, ağıt vb. şiirler de vardır. Bu tür şiirler dikkate alındığında, her şeyden önce sözlü de olsa Altay Tuvalarında güçlü bir halk şiiri geleneğinin varlığından söz edilebilir. Bu şiirler, gerek teknik açıdan ve gerekse dil ve anlatım yönünden belli bir seviyeye ulaştığını göstermektedir. İşlenen konular arasında, başta Altay Dağı olmak üzere tabiate ve tabiat olaylarına gösterilen kutsallık, onların ruhlarını kutsama ve övme yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında, Altay Tuvalarının gerek halk hikayesi türünde gerekse halk şiiri geleneğinde belli bir düzeye ulaştıkları söylenebilir.

Açıklamalar

1. 21 Ekim 1993 tarihinde kabul edilen Yeni Anayasa ile Tuva Cumhuriyeti (Respublik Tuva) adını almıştır.
2. Kendisi bir Altay Tuvası olan Galsan Çınag, 1960'lı yıllarda Leipzig Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki lisans eğitimini tamamladıktan sonra, bir ara ülkesine geri dönmüş ve kısa süreli memuriyetlerde bulunmuştur. Ancak yazı yazmaya çok yetenekli olan Çınag, daha üniversite yıllarında başladığı küçük hikaye türü yazılarını daha da geliştirmiş, Almanca yazdığı birçok hikaye ve romanda, içinden çıktığı toplumu, yetiştiği toplumsal çevreyi, yani Altay Tuvalarını anlatmıştır.
3. 1960'lı yıllarda Sengel'deki Kazakların nüfusu yaklaşık 3.600 olarak verilmektedir (Taube 1996).
4. Golden'in da işaret ettiği gibi, Güney Sibirya'daki Türk nüfusun bu bölgeye erken dönemde mi geldiği yoksa bu toprakların Türkçe konuşanların anavatanları mı olduğu sorusu hâlâ açıklığa kavuşmuş değildir (2006).

5. Altay Tuvalarının Şamanizm inancı hakkında geniş bilgi için bk. Taube 1981c'eye.
6. *Periodische Kettensätze* terimi için bk. Johanson 1992. Bu tür cümlelerin en önemli özelliği, birbirine bağlanan yancümleler (zarf cümleleri) arasında bir belirtme/tamlama (Modifikation) ilişkisinin değil, sadece bir sıralama (Koordination) bağıntısının bulunmasıdır.

Kaynakça

- Boeschoten, Hendrik (1998). "The speakers of Turkic languages". L. Johanson ve É. Á. Csató (Haz.) *The Turkic Languages*, London, New York: Routledge. 1-15.
- Golden, Peter B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev. Osman Karatay. Çorum: Karadeniz Araştırmaları Merkezi (KaraM).
- Johanson, Lars (1992). "Periodische Kettensätze im Türkischen". *Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes* 80. 201-211.
- _____ (2001). *Discoveries on the Turkic linguistic map*. Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul.
- Menges, K. Heinrich (1959a). "Das Sojonische und Karagassische". J. Deny (Haz.) *PhTF I*. 640-670.
- _____ (1959b). "Die türkischen Sprachen Süd-Sibiriens III, Tuba (Sojon und Karagas) 1". *Central Asiatic Journal (CAJ)* 4. 90-118.
- _____ (1963). "Die sibirischen Türksprachen", *Handbuch der Orientalistik 5,1 (Turkologie)*, 72-137.
- Potapov, Leonid P. (1969). *Očerki narodnogo byta tuvincev Akademi March*, Moskva.
- Taube, Erika (1972). "Die Widerspiegelung religiöser Vorstellungen im Alltagsbrauchtum der Tuwiner der Westmongolei". *Parareligieuses des peuples altaïque*. Strasbourg. 119-138.
- _____ (1977). "Zur Jagd bei den Tuwinern des Cengel-sum in der Westmongolei". *Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig* 31. 37-50.
- _____ (1978). *Tuwinische Volksmärchen*. Berlin: Akademie Verlag.
- _____ (1981a). "Die Tuwiner im Altai (MVR)". *Kleine Beiträge des Museums für Völkerkunde Dresden* 4. 34-40.
- _____ (1981b). "Anfänge der Selbsthaftwerdung bei den Tuwinern im Westen der Mongolischen Volksrepublik". *Die Nomaden in Geschichte und Gegenwart*. Berlin. 97-108.

- _____ (1981c). “Notizen zum Schamanismus bei den Tuwinern des Cengel-sum (Westmongo)”. *Kleine Beiträge des Museums für Völkerkunde Dresden* 33. 43-69.
- _____ (1987). “Zur traditionellen Kleidung der Tuwiner des Cengel-sum”. *Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig* 37. 99-128.
- _____ (1994). “Überlieferungen zur Geschichte der Tuwiner im Altai”. D. Schorkowitz (Haz.). *Ethnohistorische Wege und Lehrjahre eines Philosophen. Festschrift für Lawrence Krader zum 75. Geburtstag içinde*, Frankfurt/M. Peter Lang. 279-292.
- _____ (1996). “Zur gegenwärtigen Situation der Tuwiner im west-mongolischen Altai”, A. Berta & B. Brendemoen, C. Schönig (Haz.). *Symbolae Turcologicae. Gedenkschrift für Lars Johanson zum 60. Geburtstag*, Istanbul, Uppsala: Swedish Research Institut in Istanbul. 213-226.

The Altai Tuvas: A Forgotten Turkish People in the Altai Region

İbrahim Ahmet Aydemir*

Abstract: Turkology as a discipline engages in research on not only Turkish languages but also the history, origins, religious beliefs, material and moral cultural aspects as well as the socioeconomic composition of Turkish peoples. In this regard, the history and cultural heritage of all small and large Turkish communities need to be researched thoroughly in line with scientific data and criteria. In this study we focus on a small group of Tuvas, a people living in the west of today's Mongolia, in the Eastern Altai region. These people, who are also referred to as the Altai Tuvas, have lived apart from other Tuva groups, especially from the inhabitants of the Tuva Republic. As an outcome of this separation and isolated way of life, the Altai Tuvas have developed a language, history and culture peculiar to themselves. This article concentrates primarily on the history, origin, language, religion, and material culture of the Altai Tuvas. In doing so, it also attempts to describe the current situation of the Altai Tuvas in line with the latest scientific data in this regard.

Key Words: Tuvas, Altai Tuvas, Tuvas in Mongolia, Turkish peoples of Southern Siberia.

* Uludağ University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / BURSA
aydemirahmet@aol.com

Алтайские тувинцы: забытый тюркский народ на Алтае

Ибрахим Ахмет Айдемир*

Резюме: Как дисциплина тюркология исследует не только тюркские языки, но также охватывает историю, происхождение, религиозные убеждения, духовно-материальную культуру и социально-экономическую структуру тюркских народов. В этой связи, необходимо исследовать историю и материально-культурную сущность всех малых и больших тюркских народов на основании научных данных и критериев. В этой статье аспектом исследования мы выбрали маленькую группу тувинцев восточного Алтая, проживающих на западе современной Монголии. Эта группа Алтайских тувинцев, долго была в изоляции от жителей Республики Тува и других тувинских групп. В результате этого изолированного способа проживания у Алтайских тувинцев сформировался свой язык, история и культура. Эта статья прежде всего фокусируется на историю, происхождение, язык, религию и материальную культуру Алтайских тувинцев. Кроме того, данная статья стремится описать текущую ситуацию Алтайских тувинцев, на основе последних научных данных.

Ключевые Слова: Тувинцы, Алтайские тувинцы, тувинцы в Монголии, тюркские народы в Южной Сибири.

* Улудагский университет, Факультет естественных наук и литературы, кафедра турецкого языка и литературы / г. Бурса
aydemirahmet@aol.com